
ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆԻՑ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՌԵՐԻ ՆԵՐԹԱՓԱՆՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

ԼՈՒԻՉԱ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Ինչպես ամեն մի կենդանի լեզվի, այնպես էլ արդի հայերենի բառապաշարը փակ համակարգ չէ: Համեմատաբար փակ համակարգ է բառային հիմնական ֆոնդը, իսկ բառային կազմը, որն ընդգրկում է և՛ բառային հիմնական ֆոնդը, և՛ ոչ գործուն բառաշերտը, անընդհատ փոփոխվում է, լրացվում ու կատարելագործվում: Լեզվի բառապաշարում արտացոլվում է հասարակական կյանքի յուրաքանչյուր փոփոխություն՝ գիտատեխնիկական նորագույն նվաճումներ, հասարակական-քաղաքական նոր հարաբերություններ, սոցիալ-տնտեսական և կենցաղային նոր երևույթներ: Այս նոր հասկացություններն արտահայտելու համար լեզուն ստեղծում է նոր բառեր, որոնք ժամանակի ընթացքում կարող են մերվել կամ չմերվել գործուն բառաշերտին, լեզվում արդեն եղած բառերին տալիս է նոր իմաստներ կամ այլ լեզուներից կատարում է փոխառություններ:

Փոխառություն է «լեզվական այս կամ այն տարրի, հիմնականում բառի անցումը մի լեզվից մյուսին՝ այդ լեզուների շփման, փոխազդեցության հետևանքով (կատարվում է նոր հասկացություններ, իմաստներ կամ եղածների տարբերացումներ արտահայտելու նպատակով)»¹: Փոխառություն է նաև հենց մի լեզվից մյուսին լեզվական տարրերի փոխանցման գործընթացը:

Փոխառությունը լեզվի բառային կազմի համալրման արտաքին հիմնական ճանապարհն է: Սակայն կա նաև ներքին փոխառություն, որը բառապաշարի հարստացման ճանապարհներից է, որին հայերենը դիմել է դեռ շատ վաղուց, և որը մեծ դեր է խաղացել նրա զարգացման ու կատարելագործման գործընթացում: Այս տեսակետից Էդ. Աղայանը գրական աշխարհաբարը դասում է աշխարհի բացառիկ լեզուների թվին այն առումով, որ «մեր գրական աշխարհաբարի արդի երկու ճյուղերը՝ արևելահայերենը և արևմտահայերենը, ազատորեն կարող են, ըստ անհրաժեշտության, փոխառություններ կատարել և կատարել են միմյանցից, գրաբարից, միջին հայերենից, ժողովրդախոսակցական լեզվից ու բարբառներից»²:

Խորհրդային հասարակարգի փլուզումից հետո հարաբերությունները Սփյուռքի հետ թևակոխեցին բոլորովին նոր փուլ. ակտիվացան շփումները հասարակական-քաղաքական գործունեության գրեթե բոլոր ոլորտներում՝ և՛ քաղաքական, և՛ գիտակրթական, և՛ մշակութային: Նոր ձևավորված հարաբերությունների այս փուլում մեծացան նաև փոխադարձ ազդեցություններն ու ներթափանցումները, որոնք վերաբերում են ամենատար-

¹ Տե՛ս **Յ. Պետրոսյան**, Հայերենագիտական բառարան, Եր., 1987, էջ 613:

² Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան, Էդ. Աղայան**, Հայոց լեզու, 1-ին մաս, Ա պրակ, Եր., 1980, էջ 334:

բեր բնագավառներին: Ազդեցություններից զերծ չմնաց նաև գրական արևելահայերենը, հատկապես լեզվի բառապաշարը. պայմանավորված ամենատարբեր հանգամանքներով՝ արևելահայերենի բառային կազմ ներթափանցեցին արևմտահայերեն բազմաթիվ բառեր, որոնք եկան կա՛մ անվանելու նոր հասկացություններ ու երևույթներ, կա՛մ փոխարինելու օտար բառային միավորների: Նկատենք, որ ժամանակակից արևելահայերենի բառապաշարի տեղաշարժերը վերջին երկու տասնամյակում մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում նաև արևմտահայերենի բառապաշարային ներթափանցումների և իմաստափոխական ազդեցությունների առումով:

Անկախացումից հետո արևելահայ գրական լեզվում սկիզբ դրվեց մի գործընթացի, որն ուղղված էր լեզվի մաքրության ու անաղարտության պահպանմանը. խոսքը վերաբերում է մասնավորապես փոխառյալ շատ բառերի թարգմանության, դրանց համարժեք հայերեն տարբերակների ստեղծմանը, և այս առումով արևմտահայերենը՝ որպես լեզվի մի տարբերակ, կարող էր դառնալ օտար բառերի հայերենացմանն օգնող կարևոր գործոն, մասնավանդ եթե հաշվի առնվի այն հանգամանքը, որ արևմտահայերենը համեմատաբար ավելի զգույշ է վերաբերվել օտար փոխառությունների հարցին և առավելապես հետևել է դրանց թարգմանությանն ու հայացմանը: Ունենալով ազգապահպանման ու լեզվապահպանման խնդիր՝ արևմտահայերենը օտար փոխառություններին նախապատվություն չի տվել և հնարավորինս դրանք փոխարինել է հայերեն տարբերակներով՝ լեզվի բառակազմական օրինաչափություններով ստեղծելով հայերեն բառեր: Արևելահայերենի պարագայում խնդիրը մի փոքր այլ է. փոխառությունների հարցում դրսևորելով անհոգ վերաբերմունք՝ արևելահայ գրական լեզուն ազատորեն դիմել է փոխառությունների՝ խորհրդային իշխանության շրջանում առավելապես ռուսերենից կամ նրա միջոցով այլ լեզուներից:

Անկախացումից հետո, սակայն, մոտեցումը այս հարցին փոխվում է, և շատ օտար բառեր փոխարինվում են հայերեն տարբերակներով. այդ առումով արևմտահայերենը օտար բառերի դիմաց հաճախ առաջարկում է շատ հաջող կազմություններ, որոնք փոխադարձ շփումների և ազդեցությունների շնորհիվ ներթափանցում են արևելահայերենի բառապաշար և ազատորեն գործածվում են:

Արևելահայ մամուլի և առանձին ոլորտների լեզվի ուսումնասիրությունը մեզ հնարավորություն է տալիս փաստելու, որ լեզվի արդի փուլում արևելահայերենում գործածական են դարձել մի քանի հարյուրի հասնող արևմտահայերեն բառեր: Բառերի արևմտահայերեն լինելը փաստում ենք նրանց բառարանային գրանցմամբ. դրանք գրանցված են արևմտահայերենի բառարաններում³ և ներկայացված են որպես այդ գրական լեզվի կամ առավելապես դրանում գործածվող բառային միավորներ: Արևելահայերենում գործածական դարձած այդ կարգի բառերը համեմատելով է. Աղայա-

³ Տե՛ս **Ա. Սարգսյան**, Արևմտահայերենի բառարան, Եր., 1991, **Ռ. Սաքապետոյան**, Արևմտահայերեն-արևելահայերեն նոր բառարան, Եր., 2011, «Հայոց լեզուի նոր բառարան», 2 հատորով, Պէյրուֆ, 1992:

նի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանի» և «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանի» տվյալների հետ՝ նկատում ենք, որ այդ բառերը պետք է ներկայացվեն առանձին խմբերով:

1. Բառեր, որոնք բացակայում են նշված բառարաններում. սա թույլ է տալիս մտածելու, որ դրանք առավելապես վերջին շրջանի ներթափանցումներ են և թեև արևելահայերենում բոլորովին չեն եղել, այնուամենայնիվ այսօր ակտիվ կիրառվում են և դարձել են արևելահայերենի բառապաշարի անբաժանելի մաս: Արևմտահայերենից անցած բառերը առավելապես տերմիններ են, որ վերաբերում են տարբեր բնագավառների, հատկապես հասարակական-քաղաքական ոլորտին, ինչպես՝ **ընտրարշավ, խնդրահարույց, համայնքապետ, բռնարարք, հանցակցել, համաշխարհայնացում** (գլոբալիզացիա), **պահանջատիրություն, երդմնառություն** (ինագուրացիա), **ցավակցագիր, առձակատում** (կոնֆրոնտացիա), **համախտանիշ** (սինդրոմ), **հոգեմտավոր, մեռուկացում** (հմմտ.՝ *հյուսվածքների մեռուկացում*), **բուժաշրջան** (բժշկ.) և այլն, **համակարգիչ, համակարգչահեն, համացանց** (տեխ.), **օֆիս, համապիտանի** (ունիվերսալ), **վերաքաղ**⁴ «կրկնություն» (հմմտ.՝ *գիտելիքների վերաքաղ*), **կրկնուսույց** (ռեպետիտոր), **համասեռական//միասեռական, գինեծոն, հոգնաշատ** (հմմտ.՝ *հոգնաշատ աշխատանք*) և այլն: Թեև այս բառերից մի քանիսին զուգահեռ գործածվում են նաև այլ տարբերակներ, սակայն արևմտահայերենից անցած ձևերը մնում են որպես մեր բառապաշարի լիարժեք միավորներ, օրինակ՝ **օֆիս//գրասենյակ, համասեռական//համասեռամուլ, գինեծոն//շնորհանդես** և այլն: Բնագրային օրինակներ՝ ...չնայած շատ դրական կողմերին՝ *համացանցը* դեռահասների վրա ունենում է նաև բացասական ազդեցություն («Եթեր», 20.02.2007), ...բնակիչները որոշեցին դիմել իրենց *համայնքապետին* («Ազգ», 19.10.20012), ...նախարարության կայքէջը դարձել է աղբբեջանցի *համակարգչահենների* հարձակման թիրախ («Առավոտ», 25.11.2012), ...ամեն ինչ պետք է անել նման *բռնարարքներ* այլևս թույլ չտալու համար («Իրավունք», 16.07.2009), ...փոխադարձ համաձայնությամբ *հանցակցել են* իրար հետ («02», 13.11.2010) և այլն:

2. Բառեր, որոնք կան է. Աղայանի ԱՅԲԲ-ում *արևմտ.* հղումով. սրանք բառեր են, որոնք արևելահայերենին ծանոթ են եղել բացառապես որպես արևմտահայ գրական լեզվի բառեր և արևելահայերենում չեն գործածվել: Այսօր, սակայն, այդ բառերից շատերը, երբեմն որոշակի իմաստային փոփոխություններ կրելով, գործուն կիրառություն են ստացել արևելահայ խոսքում, մտել են արևելահայերենի բառապաշար: Այս խմբի բառերը նույնպես հիմնականում ունեն տերմինային արժեք և վերաբերում են ամենատարբեր բնագավառների, ինչպես՝ **խոսնակ, կարգախոս** (լոզունգ), **հայտագիր** (բուկլետ), **նախարար, հոգաբարձու, մենատիրական, տնօրեն, խորհրդարան, աշխարհամարտ, նյութապաշտ, բանախոս** (զեկուցող), **համայնավար**, ~ություն, ~ական (կոմունիստ), **կայսերապաշտ**, ~ություն, ~ական (իմպերիալիստ), **խափանարար**, ~ություն (դիվերսանտ, դիվերսիա), **եզր** (տերմին), **կրթաթոշակ, թեզ** (կրթ.), **դրամատուն, համույթ, տաբատ, բարկոլի** (կոնյակ), **թերթոն, շարժանկար** և այլն:

⁴ Այս բառը կա ԺՂԼԲԲ-ում, սակայն այլ իմաստով և գրք., հզվդ. հղումներով:

Նշենք, որ այս բառերը արևելահայերենում երբեմն բառային միակ միավորները չեն նույն հասկացությունն արտահայտելու համար. դրանց համարժեք օտար փոխառությունները և հայերեն արդեն եղած տարբերակները շարունակում են գործածվել. արևմտահայերեն բառերը լրացնում, հարստացնում են այդ բառերի հոմանշային շարքերը, ինչպես՝ **դրամատուն//բանկ, շարժանկար//կինո, խորհրդարան//Ազգային ժողով, աշխարհամարտ//համաշխարհային պատերազմ** և այլն:

3. Բառեր, որոնք է. Աղայանի ԱՅԲԲ-ում կան, սակայն հիմնականում ներկայացվում են *հնգ.*, *պտմ.* կամ *անհնձնր.* հղումներով. այս բառերը և՛ արևելահայերենում, և՛ արևմտահայերենում ունեցել են նույն իմաստները, սակայն արևելահայ տարբերակում գործածական չեն եղել. հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում գործածության առումով նախապատվությունը տրվել է այդ բառերի օտար, հատկապես ռուսերեն տարբերակներին: Անկախացումից հետո, երբ զգալի թվով օտար բառեր փոխարինվեցին հայերեն տարբերակներով, շատ բառեր ներթափանցեցին նաև արևմտահայերենից, և հենց արևմտահայերենի ազդեցությամբ սկսեցին լայնորեն օգտագործվել նաև հնացած և ոչ գործածական բազմաթիվ այնպիսի բառեր, որոնք լեզվի երկու տարբերակներում էլ կային, պարզապես արևմտահայերենում դրանք սովորական գործածական բառեր էին, իսկ արևելահայերենում՝ ոչ. այդպիսի բառերը թեև հենց արևմտահայերենից անցած բառային միավորներ չեն (ԱՅԲԲ-ում *արևմտ.* հղումը չունեն), այնուամենայնիվ արևմտահայերենի ազդեցությամբ են բառապաշարի ոչ գործուն շերտից անցել գործուն շերտ և այսօր արդեն հիմնականում տերմինային արժեքով կիրառվում են ամենատարբեր ոլորտներում, ինչպես՝ **ազգայնական** (նացիոնալիստ), **ալեհավաք** (անտեմա), **ահաբեկիչ** (տեռորիստ), **աղանդեր** (դեսերտ), **հանձնախումբ** (կոմիտե), **ամբոխավար** (դեմագոգ), **ազնվապետական** (արիստոկրատական), **խորհրդապաշտ** (սիմվոլիստ), **թաղային**, **ատենադպիր**, **դիվանապետ**, **արտերկիր**, **ավարտաճառ** և այլն:

4. Բառեր, որոնք ԱՅԲԲ-ում կան, սակայն այսօր գործածվում են ոչ միայն իրենց բառարանային, այլև նոր իմաստներով. դրանք, ըստ էության, իմաստային նորաբանություններ են, որոնք բառապաշարում ներկայանում են նոր իմաստային ընդգրկումներով: Այդ բառերի ձեռք բերած նոր իմաստները թերևս կարելի է բացատրել հիմնականում արևմտահայերենի ազդեցությամբ. գրական հայերենի երկու տարբերակների գործուն շփումների հետևանքով տեղի են ունենում նաև իմաստային ներթափանցումներ: Շատ բառեր, որ գրական հայերենի երկու տարբերակներում էլ կան, արևելահայերենում հանդես են գալիս այնպիսի իմաստներով, որոնք առավելապես արևմտահայերենի ազդեցությամբ են պայմանավորված, ինչպես՝ **ձայներիզ**, **համակիր**, **հարցախույզ**, **նախակրթարան**, **կառուցողական** (կոնստրուկտիվ), **համալիր** (կոմպլեքս), **ռազմավարություն** (ստրատեգիա), **քարոզչություն** (պրոպագանդա), **մարտավարություն** (տակտիկա), **ժողովրդավար** (դեմոկրատ), **ներուժ** (պոտենցիա), **արիեստավարժ** (պրոֆեսիոնալ) և այլն: Նկատենք, որ ԱՅԲԲ-ում այս բառերի գրանցված իմաստները առնչություն ունեն այն իմաստներին, որոնցով դրանք այսօր կիրառվում են: Այդ բառերի ձեռք բերած նոր իմաստները,

հատկապես որպես համարժեք վերը նշված օտար փոխառությունների, առավելապես հատուկ են արևմտահայերենին, օրինակ՝ **ասուլիս** բառը ԱՅԲԲ-ում բացատրվում է «1. խոսակցություն, զրույց, 2. բամբասանք, ասեկոսե, 3. հարցազրույց»։ այսօր այն գործածվում է «ինչ-որ լուր, հարց քննարկելու, հայտնելու նպատակով կազմակերպված հավաք՝ նաև լրագրողների մասնակցությամբ», **մահաթմբիր** բառը բացատրվում է «մահվան թմրություն, մահվան քուն»։ այսօր այս բառը գործածվում է որպես համարժեք բժշկագիտական **կոմա** փոխառյալ տերմինի համար։ **Նիշ** բառը բացատրվում է «1. նշան, 2. թվանիշ, 3. մարզական կամ այլ կարգի մրցությունների մեջ մրցակիցների շահած միավոր»։ այսօր այս բառը գործածվում է «գնահատական» իմաստով։ **Վերջնախաղ** բառը նշանակել է «խաղի ավարտական փուլը»։ այսօր նշանակում է նաև «որևէ մրցաշարում վերջին խաղ, ֆինալ»։ **Ատենախոս** բառը բացատրվում է «հռետոր», իսկ այսօր փոխարինել է **դիսերտանտ** օտար բառին։ ամենայն հավանականությամբ իմաստային այս անցումների պատճառը արևմտահայերենի ազդեցությունն է։ **Ցեղակրոն** բառը ԱՅԲԲ-ում չկա, սակայն կա **ցեղակրոնական** բառը, որ բացատրված է «ռասայական»։ այսօր այս բառը արևմտահայերենի ազդեցությամբ կիրառվում է նոր իմաստով՝ «ցեղին և կրոնին հավատարիմ, դրանց արժեքներին հետևող»։

Ընդհանուր առմամբ պետք է նկատել, որ արևմտահայերենի ազդեցությամբ արևելահայերենի բառային կազմը հարստացել է առավելապես տերմինային արժեք ունեցող բառային միավորներով (առօրյա-խոսակցական կամ կենցաղային բնույթի բառեր գրեթե չկան) ու իմաստներով, որոնք գործածվում են ամենատարբեր ոլորտներում։

Թեև փոխառությունները փոխառու լեզվում ընդունվում են որպես բառային ամբողջական միավորներ և սովորաբար բառակազմական վերլուծության չեն ենթարկվում, սակայն արևմտահայերենից անցած բառերը, որոնք ներքին փոխառություններ են և պատկանում են նույն լեզվին, բառակազմական նույն օրինաչափություններն ունեն, ինչ և արևելահայերենի բառերը։

Քննելով արևմտահայերենից ներթափանցած և նրա ազդեցությամբ գործուն դարձած բառերի կազմությունը՝ նկատում ենք, որ դրանք առավելապես բաղադրյալ կազմություններ են, որոնցում գերակշռում են ածանցավոր և բարդ բառերը։ Բարդությունները գերազանցապես երկբաղադրիչ են, ինչպես՝ **ընտրարշավ, իրավահաջորդ, գինեծոն, ատենախոս, դրամատուն, հայտագիր, կարգախոս, աշխարհամարտ, բանախոս, շարժանկար** և այլն։

Բարդածանցավոր բաղադրություններում մեծ թիվ են կազմում վերջածանցավոր բարդությունները, ինչպես՝ **բռնարարք, հոգեմտավոր, երդմնառություն, պահանջատիրություն, բուժաշրջան, կրկնուսույց, մենատիրական, խնդրահարույց**։

Ածանցավոր կազմությունները հիմնականում կրկնածանց բառեր են, ինչպես՝ **առճակատում, համակարգիչ, մեռուկացում, համապիտանի, համասեռական, համաշխարհայնացում, քարոզչություն** և այլն։ Մեկ ածանցով պարզածանցավոր կազմությունները ավելի փոքր թիվ են կազմում, օրինակ՝ **համացանց, ներուժ, արտերկիր, թերթոն**։

Նշենք սակայն, որ բարդածանցավոր բաղադրություններից շատերը կազմվում են ոչ թե ածանցների ավելացումով՝ ածանցմամբ, այլ արդեն եղած բաղադրիչների միացումով, որոնցից մեկը կամ մի քանիսը ածանցավոր կազմություններ են, օրինակ՝ **համակարգչահեն** բառը կազմվել է համակարգիչ և **հեն** բաղադրիչների կցումով, որոնցից մեկը ածանցավոր կազմություն է, **համայնքապետ** բառը կազմվել է **համայնք** և **պետ** բաղադրիչների, **հոգեմտավոր** բառը՝ **հոգի** և **մտավոր** բաղադրիչների կցումով և այլն:

Ամփոփելով ասվածը՝ նկատենք, որ արևմտահայերենից ներթափանցած բառերն ու իմաստները հիմնականում տերմինային արժեք ունեն. արևելահայերենը այդ բառերը վերցնում է իբրև հաջող համարժեքներ օտար բառերի համար, կամ դրանք հանդես են գալիս որպես զուգահեռ ձևեր՝ համալրելով հասկացությունը կամ երևույթն անվանող բառերի հոմանշային շարքերը, ինչպես՝ **համացանց // ինտերնետ, համալիր // կոմպլեքս, դրամատուն // բանկ, շարժանկար // կինո** և այլն, և լեզվի զարգացման հետագա ընթացքը ցույց կտա, թե դրանցից որը հաղթող կդառնա հաղորդակցման գործընթացում:

Բանալի բառեր – *փոխառություններ, արևմտահայերեն, իմաստային նորարարություններ, տերմիններ, բառային կազմ, լեզվական ազդեցություններ, իմաստափոխություն*

ЛУИЗА МЕЛКОНЯН – Пути проникновения слов из западноармянского языка в восточноармянский. – Заимствование – это основной наружный способ пополнения лексики языка. Но существует также внутреннее заимствование. В статье рассмотрены слова, которые восточноармянский язык заимствовал из западноармянского. Такого рода заимствования в основном представляют собой термины, или новые слова, или новые их значения.

Слова, заимствованные из западноармянского языка, распределяются по группам.

1. Слова, которых нет в словарях, что позволяет считать их абсолютно новыми.
2. Слова, которые сопровождаются в словарях пометой **արևմտ.** (*западно-арм.*).

Ключевые слова: *заимствования, западноармянский язык, смысловые неологизмы, термины, словарный состав, языковые взаимодействия, изменение значения*

LUIZA MELKONYAN – The Ways of Penetration of Words from Western Armenian to Eastern Armenian. – Borrowing is the main outer way of stocking of lexical fund of the language. But there also exists an inner borrowing, which is considered to be one of the inner ways of word stock enrichment. Social changes also had their impact on the literary Eastern-Armenian language, especially on the word stock of the language. Depending upon different conditions, the word stock of Eastern-Armenian language was penetrated by many West-Armenian words, which came to name new concepts and phenomena or to replace foreign word units. These words must be represented by different groups:

1. Words penetrated from West-Armenian, which are absolutely new in East-Armenian literary language, i.e. they are not registered in “Explanatory dictionary of modern Armenian” of E. Aghayan and in a four-volume “Explanatory dictionary of

modern Armenian Language” published by AC (Academy of Sciences). From this we come to a conclusion, that these are mainly recent borrowings.

2. Words that are registered in “Explanatory dictionary of modern Armenian” of Aghayan by the link **արևմտ**. (Western Armenian). These are the words, which in Western-Armenian are known exceptionally as Eastern-Armenian words and which had not been used in Western Armenian.

Key words: *borrowings, Western-Armenian language, semantic neologisms, terms, vocabulary, linguistic interactions, semantic alteration*